

RECENZE A REFERÁTY

Jindřich Zelený: Studien über Dialektik. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica – Monographia LX, Praha 1975, 114 s.

Tento tematický, do němčiny přeložený soubor studií našeho předního žijícího filozofa představují tři stati uveřejněné v letech 1972–1974 ve Filozofickém časopise ČSAV (dále jen FČ) a tři autorovy příspěvky, přednesené na různých mezinárodních filozofických shromážděních v roce 1974. Všechny tyto své přednášky autor v různé míře upravil; jedna z nich se současně kryje s další statí, uveřejněnou rovněž v uvedeném období a v témže časopise, a dvě zbývající autor publikuje v předkládané podobě poprvé.

Soubor začíná studií „Einführung zu den logisch-ontologischen Untersuchungen“. Její originál vyšel ve FČ, 1974/2. K obsahu není třeba mnoho dodávat; je znám. Za zmínku stojí několik problémů, převážně terminologického charakteru. Slovo „vernünftig“ úspěšně překrylo autorovo kolísání mezi slovy „rozumové“ a „rozumné“ (9; FČ, 1974, s. 171 a d.). Chybí vyhraněné rozlišování pojmů „rozumové poznání“ a „smyslové (empirické, zkušenostní) poznání“ na jedné straně od pojmů „pojmové myšlení“ a „smyslové nazírání (vnímání)“ na straně druhé. (Ty první považujeme v souladu s praxí, téměř obecně přijímanou v naší filozofii, za vývojové stupně ontogeneze i filogeneze poznávací činnosti člověka, ty druhé představují jednotlivé stránky poznávacího procesu, vzájemně dialekticky spjaté a prostoupené funkcemi praxe v poznání.) V § 7 autor sice zdůrazňuje dialektickou jednotu smyslového a myšlenkového v poznání, § 6 je však ještě formulován bez přihlížení k této jednotě.

Druhou studií přednesl autor na Kantovském sympoziu (Berlin 1974). V podstatě se kryje se statí uveřejněnou ve FČ, 1974/4; rozdíl je jen v titulu. Titul „Zum Problemzusammenhang zwischen der Kantschen transzendentalen Logik und der materialistischen Dialektik“ výstižněji charakterizuje obsah studie než titul „Kantova transcendentální logika“. Autor zde studuje hlavně ty Kantovy ideje, které působily stimulativně ve směru přechodu k dialektickému způsobu myšlení; nevěnuje se však Kantovým kosmologickým antinomím, o nichž jen poznamenává, že má své dobré důvody fakt, že se jim jako zárodkům dialektiky věnuje (rozuměj: jinými autory) nemalá pozornost. Studii velmi prospěla změna titulu, protože jako pojednání o Kantově transcendentální logice byla tato studie velmi kusá, jelikož v ní nebyla dostatečně objasněna ani struktura Kantovy transcendentální logiky, ani její pozice, její místo v celé transcendentální filozofii. (V této studii na s. 31 vypadlo ze slova „Vernunftsbegriffen“ písmenko „s“, což činí příslušnou větu srozumitelnou jen s jistými pořízemi.)

Další část souboru s titulem „Zum dialektischen Zusammenhang des Logischen und Historischen“ je německým překladem zkrácené verze autorovy ruské přednášky na X. Hegelovském kongresu (Moskva 1974). Na s. 105 se uvádí, že původní verze přednášky nebyla dosud uveřejněna. Autor zde bohatě rozebírá rozdíl mezi

Hegelovým pojetím jednoty logického a historického a mezi Marxovou koncepcí této jednoty. U Hegela existuje jistý despekt k historickému, kdežto Marx plně doceňuje historické. Marxovo pojetí logického je zbvaveno veškeré idealistické příměsí, která je typická pro Hegela. Marxovu koncepci jednoty logického a historického autor demonstuje na některých aspektech materialistickodialektického odvozování. Analyzuje Marxovu teorii hodnoty, zvláště pak otázku vzniku peněz cestou dialektického odvození peněžní formy hodnoty. (V této studii je několik zbytečných formálních nedostatků, např. zmatek kolem poznámek 30 a 31, v pozn. 39 je vytištěno „Daselm“ místo „Dasein“, na s. 51 „Warenatur“ a na s. 55 „Warennatur“.)

Následující studie „Dialektik und Systemdenken“ je nepatrně zkrácenou verzí stati „Dialektika a systémový přístup“ (FČ, 1972/5); byl z ní vypuštěn jeden odstavec.

Je u nás velmi dobře známa. Není ovšem ničím více ani méně než letnou konfrontací obou způsobů myšlení – dialektického a matematicky systémového. Podle našeho názoru jsou tyto způsoby nesyntetizovatelné. Autor se zde pokusil velmi rámcově naznačit směr další práce při rozvíjení dialektiky (má za to, že je při ní třeba přihlížet k filozofickým základům a předpokladům systémových přístupů), neukázal však na žádné její konkrétní podoby. Přístupy a) až g) ze závěru studie jsou pouze jistou orientací po oblastech, které je třeba brát v úvahu v navrhované další práci při rozvíjení dialektiky, což vše je již implicitně vyjádřeno v autorově formulaci „ústředního problému moderní racionality“, totiž v otázce vztahu matematicky systémových přístupů k materialistickodialektické, systémové vývojové metodě myšlení. Autor se nevyjadřuje k publikovaným pokusům řešit tento vztah, např. k názoru, že dialektikologické myšlení je relevantní pro oblast objektů filozofických úvah, matematicky systémové přístupy jsou adekvátní při analýze předmetů speciálně vědního zkoumání – a oba je nutno vzájemně kombinovat tam, kde se speciálně vědní zkoumání musí prolínat s filozofickým (při určování předmětu zkoumání a studiu jeho historie, při rozboru jeho vztahu k praxi apod.).

Pátá studie je nadepsána „Die marxistische und die phänomenologische Auffassung der sog. Krise der Wissenschaft“. Jde o německý překlad stati „Marx a fenomenologický pohled na tzv. krizi vědy“ z FČ, 1972/2; z ní bylo vypuštěno několik odstavců.

Autor úspěšně kritizuje jak podstatu Husserlovy fenomenologie, tak zvláště jeho koncepci krize evropské vědy. Principiální kritičnost mu současně umožňuje ukázat, v čem a v jakém smyslu mohou být Husserlovy ideje podnětné i pro dialektický materialismus. Závěrečná kapitola této studie se stručnou charakteristikou vztahu Husserlovy fenomenologie k fenomenologii existencialistické (k Heideggerovi a Sartrovi) i k některým koncepcím revizionistickým (ke Garaudymu) je velmi výstižná. Evidentně pravdivý je autorův důraz na nesporný fakt, že někteří revizionisté se hluboce mylili, když tvrdili, že koncepcce vysoce aktivního subjektu byla v dialektickém materialismu inspirována Husserlem; existovala již u klasiků marxismu-leninismu, zvláště u Lenina.

Poslední studie s titulem „Veränderungen in der gnoseologischen Grundlegung der gegenwärtigen Wissenschaft“ byla původně autorovým příspěvkem, předneseným na Mezinárodním kolokviu o dialektice (Helsinki 1974). I když autor o podobných otázkách psal i jinde, v podobě, v níž vychází v recenzovaném souboru, tato studie dosud uveřejněna nebyla. Autor v ní nejdříve explikuje pojmy „vědecká revoluce“ (ve shodě s B. M. Kedrovem) a „základy vědy“ (problematika gnoseologické, logickoontologické charakteristiky vědeckého myšlení). Potom klade otázku, zda změny v základech vědeckého myšlení vykazují stejné nebo podobné formy pohybu jako změny ve vývoji jednotlivých vědeckých disciplín. V rámci příprav své odpovědi na tuto otázku autor jednak rozlišuje z hlediska tří různých momentů tři typy racionality (1. aristotelický, 2. ahistorickotechnický, metafyzický, 3. dialektikomaterialistický), jednak připomíná, že i změny ve vědě bývají jak kvalitativní, tak kvantitativní; kvalitativní jsou přechody mezi jednotlivými typy racionality, kvantitativní jsou změny ostatní. Na základě této přípravy pak autor odpovídá na svou otázku negativně, i když nepřímou, protože změny ve vývoji jednotlivých věd obvykle nejsou změnami kvalitativními; těmi bývají jen proměny ve vývoji vědeckého myšlení, tedy jen přechody od jednoho typu racionality k druhému. Změny ve vývoji jednotlivých věd patří ke změnám kvalitativním jen natolik, nakolik jsou součástí těchto přechodů.

V závěru autor uvádí tři základní směry, v nichž podle něho dnes probíhá dialektickomaterialistické zkoumání změn v základech vědy. 1. Dochází k obohacování dialektickomaterialistického pojetí determinismu v souvislosti s pravděpodobnostním a statistickým zkoumáním skutečnosti. 2. Zpracovává se a obohacuje dialektickomaterialistický monismus v souvislosti s rozvojem kybernetiky a disciplín s ní spjatých. 3. Problémy stranickosti a vedoucí úlohy strany se začínají pojímat nejen jako otázky politologické a sociologické, ale v souvislosti s překonáváním soudobých forem objektivismu a subjektivismu také jako otázky dialektické logiky, gnoseologie a axiologie.

Tezi, v níž se staví tyto tři disciplíny (hlavně však dialektická logika a gnoseologie) *vedle sebe*, celá kniha končí (104). Taková formulace je ovšem v souladu s obecně přijímanou koncepcí dialektické logiky jako relativně samostatné filozofické disciplíny, resp. jako „stránky“ či „aspektu“ jediné marxisticko-leninské filozofie, přesněji je v souladu s jejím pojetím, které dnes akceptují téměř všichni marxisticko-leninští filozofové. Tuto koncepci svého času v zájmu jednoty připustil i V. I. Čerkesov (srovnej „Problemy dialektičeskoi logiki“, Mosk. univ., Moskva 1959, s. 46), který však je spíše pro to, aby se dialektická logika beze zbytku ztotožňovala s dialektickým materialismem, protože nedialekticky interpretuje známou Leninovu tezi z Filozofických sešitů o tom, že netřeba tří slov (dialektiky, gnoseologie, logiky), že je to totéž. Pouze nemálo německých marxistických filozofů a svého času i někteří naši filozofové však kladli, resp. dodnes kladou rovnítko mezi dialektickou logikou a gnoseologií. V recenzované knize je na dvou místech – ve čtvrté a v páté studii – položil i náš autor. (Na s. 66 je dokonce použito ve filozofickém textu zmíněného rovnítko jako matematického znaménka; na s. 84 je toto rovnítko nahrazeno zkratkou „d. h.“) Tato koncepcie dialektické logiky je v marxismu nejméně rozšířena a patří v něm k jistým středoevropským zvláštěnostem.

Může vzniknout otázka, zda bylo prospěšné vydat tento německý soubor autorových prací různé proveniencie. Jsme přesvědčeni o tom, že to bylo a je velmi užitečné ze tří důvodů. 1. V celém souboru vyniklo hlavní autorovo zaměření, totiž jeho snaha podepřít dialektická zkoumání hledisky, která by byla v souladu s některými trendy soudobého vědeckého myšlení. 2. Publikovaný soubor prací v německém jazyce umožňuje, aby autorovy názory jako celek studovali i zahraniční filozofové. 3. Soubor jako takový ukazuje výrazněji na některé drobnější mezery v autorových úvahách, naznačuje, že mnohé otázky bude ještě třeba domyslet a některé nedůslednosti odstranit.

V každém případě jsme i my v ČSSR autorovi vděční za to, že tento soubor svých prací vydal.

Jiří Cetil

The Concept of Space and Time (Their Structure and Their Development). Edited by *Milě Čapek*. Boston Studies in the Philosophy of Science, Vol. XXII (Synthese Library, Vol. 74), D. Reidel, Dordrecht (Holland) – Boston (U.S.A.) 1976, 570 s.

Knihla obsahuje výběr velkého množství výňatků z rozsáhlejších děl i větší počet samostatných krátkých studií o pojmech prostoru a času; jde tedy o výběr textu různé proveniencie, pojednávajících o obou těchto kategoriích. Z nich ty, které byly napsány v době novější až nejnovější, představují většinou literaturu primárního charakteru, kdežto ty, které se týkají antických nebo jen starších názorů na prostor a čas, jsou z valné části literaturou sekundární. Filozofické koncepcie jsou zde prezentovány či interpretovány vedle úvah a interpretací prací speciálních vědců, zvláště teoretických fyziků a matematiků, např. Newtonových, Minkowského, Einsteinových, Gödelových a Wienerových.

Ne najdeme zde ani výňatky z prací existencialistů, ani žádné jejich samostatné studie. Není zde dokonce ani zmínka o tom, že by se někdy Heidegger, Jaspers, Sartre či Marcel zamýšleli také nad prostorem a časem. To je sice z hlediska filozofického jistá neúplnost s ohledem na záložkové tvrzení, že jde o „úvod do... textů o západních koncepcích prostoru a času“, nám to však nemusí vadit, protože existencialistické názory nemají prakticky žádnou vědeckofilozofickou relevanci.